

MAKK FERENC

„És erővel elfoglalta egész Pannóniát”

A HONFOGLALÁS KORÁNAK ÍROTT FORRÁSAI

A magyar nemzet és a világ magyarsága 1996-ban emlékezik meg a honfoglalás 1100. évfordulójáról. A magyarság múltja és jelene szempontjából egyaránt nagy jelentőségű eseménynek számít a Kárpát-medencei megtelepedés, hiszen a IX. század végétől ez a föld a hazánk, és itt éltük le eddigi nehéz történelmünk 1100 esztendejét, amelynek eredménye az, hogy megmaradtunk, és ma is itt vagyunk Európa közepén.

Számos – közte több nagy – népnek ez nem sikerült. Gondoljunk csak a Duna-Tisza vidékén egykor megfordult népek közül a dákokra, hunokra, gepidákra, langobárdokra, avarokra, morvákra, besenyőkre és kunokra. Mindegyikükre érvényes az, amit az avarok kapcsán a középkori orosz évkönyv rendkívül találóan így fogalmazott meg: „eltűntek, mint az avarok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen.” Érdemes és kell is tehát a sorsdöntő eseményről illően megemlékezni és évfordulóját méltósággal megünnepelni.

Ugyanakkor – miként ezt nemrégiben a Magyar Tudomány c. folyóirat hasábjain történész kolléga joggal megjegyezte – azt is tudomásul szükséges venni, hogy ez csupán a mi ünnepünk, csak magyar ünnep. Mások, más népek számára a magyar honfoglalás évfordulója egyáltalán nem ünnep. Nem volt az a millennium (1896) alkalmával sem, és nem az ma sem. Egy szerény körbepillantás szomszédaink körében a honfoglalás értékeléséről egyértelműen meggyőzhet erről.

A német történetírásban uralkodó az a felfogás, mely szerint a IX. század végén a magyarság révén egy „gonosz és szörnyű ellenség” jelent meg a birodalom szomszédságában, amely azután hosszú évtizedeken keresztül dúlta, pusztította a német területeket. A kalandozásokról szóló forrásokat olvasva nem lehet kétséges, hogy e nézet lényegében igaz, s ezt az sem szépítheti, hogy néhányszor az egymással viszálykodó német vezetők hívták segítségül a magyar csapatokat. A szlávok sem tudnak velünk ünnepelni, hiszen csaknem egységesen azt vallják, hogy a magyar honfoglalás „végzetes sorscsapás” volt a szlávok számára, mivel a közbeékelődés révén a magyarok örökre elválasztották egymástól a déli és a nyugati szlávokat, s ezáltal a szlávok erejét meggyengítve a szláv népek történelmi súlyát, szerepét is kisebbre szorították a régióban. Ami a szétválasztást illeti, az történelmi tény. E vélekedés nem modernkori találmány, már a XVI. századi humanista történétíró, Tubero Dalmata is megfogalmazta. (Az elválasztás egyébként a románok révén vált később teljessé.) A teória többi része azonban a „Mi lett volna, ha ...?” kérdéskör problematikájába tartozik. A józan és tárgyilagos történettudomány ugyanis nem vizsgálja, de persze találgatós játék tárgya lehet pl. az, hogy meddig állt volna fenn ez a települési egység; létrejött volna-e valaha is ebből állami-politikai egység; milyen jellegű lett volna ez a feltételezett egység, és mit jelentett volna Európa számára. A felelet rövid: nem tudjuk, mert nem is lehet tudni! Éppen ezért ezeket a felvetéseket a modern történész az irreális és ténylegesen soha meg nem válaszolható kérdések világába utalja. (Csupán az analógia kedvéért hivatkozunk – történelmi jelenségként – arra a sajátos nagy szláv egységre, amely a XX. században évtize-

deken keresztül fennállt az Uráltól szinte az Elbáig.) A mai szlovák történetírás egyöntetű tanítása szerint a honfoglaló magyarok döntötték meg a szlovákok ősei, a morvák által létrehozott Nagymorva birodalmat, s ezzel megakadályozták azt, hogy „ez az erős szláv állam a jövőben Közép-Európa életét irányítsa”. Tagadhatatlan tény, hogy őseink Árpád és a többiek vezetésével a 900–902-es években felszámolták a Morva Fejedelemséget, amely ekkor már a teljes szétesés állapotában volt. Birodalomról azonban szó sincs, a jövőbeli szerep pedig – miként előbb láttuk – nem a tudomány, hanem a képzelgés szférájába tartozik. A morvák nem voltak szlovákok, de még a szlovákok ősei sem; a szlovák nép döntően különböző – főleg később betelepülő – szláv etnikumokból csak a XV–XVI. század fordulójára alakult ki. (A Slovaci népnév először a XVI. század elején szerepel írott forrásban, addig a Sclavi ~ szlávok jelölés volt használatos.) Az ukrán történelemkönyvek lapjain és térképein a Kijevi Rusz területéhez tartozott a IX. század végén a Felső-Tisza vidéke is, s annak részét képezte egészen a XII. századig, amikor azután magyar birtok lett. E fura elmélet egyik hirdetője azt vallja, hogy a Kijevi Rusz és a Magyar Királyság közti korai kereskedelmi kapcsolatok bizonyítékául szolgálnak a szentistváni pénzcek, amelyeket Kárpátalján találtak az idők során. Ehhez a következő megjegyzések fűzhetők. Nincs bizonyíték arra, hogy a Felső-Tisza vidéke valaha is a Kijevi Rusz része lett volna. A X. század elejétől jelentkező s káprázatosan szép magyar régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy ez a vidék a honfoglalástól kezdve magyar uralom alatt állott, a terület lakosai pedig természetesen a magyar király ezüstpénzeit használták a XI. században. A román történetírás az 1100 éves magyar történelem minden mozzanatát, így a honfoglalást is a dáko–román kontinuitás elmélete alapján ítéli meg. Eszerint a románok – mint a dákok és a rómaiak utódai – őslakosok Erdélyben, amelyet a magyarok Szent István idejében erővel foglaltak el az akkori román vajdától. Az erőszakos hódítást tulajdonképpen a honfoglalás tette lehetővé, ezért a 896-os magyar honfoglalás a román nép története szempontjából rendkívül szerencsétlen eseménynek minősül. Eltekintve attól, hogy a különböző – régészeti, írott stb. – források alapján Erdély magyar birtokba vétele már a honfoglalással megkezdődött, és legkésőbb Szent István alatt teljessé vált, a lényeg mindenképpen az, hogy a dáko–román kontinuitás teóriája pusztán tudományos hipotézisnek – s nem bizonyított elméletnek – tekinthető, és ily módon nem szolgálhat tudományos alapként a magyar honfoglalás reális szakmai értékeléséhez.

E rövid, korántsem teljes körkép révén világos lehet az, hogy a honfoglalás 1100. évfordulója miért nem ünnep a szomszédaink körében. Azért nekünk természetesen ünnep! Mint ahogy minden egyes családban kiemelkedő esemény egy-egy évforduló, anélkül, hogy azt egyúttal a szomszéd családban is megünnepelnék. Ez az egész magyarság egyik ösztönös családi ünnepe. Arra azonban ilyen helyzetben különösen ügyelni kívánatos – ha már e régió történelme így alakult –, hogy az évforduló ünneplése higgadt és méltóságteljes legyen, s mindenféle harsány hivalkodástól, bántó nagyképűségtől mentesen történjék.

Mivel járulhat ehhez hozzá a tudós, közelebről a történész, a régész, a nyelvész, az antropológus és más szakember? Alapvetően két dologgal: egyrészt a források feltárásával és közreadásával, másrészt – éppen a kútfők révén – a tudományos kérdések szakszerű megválaszolásával.

Reméljük, nem ünneprontás, legfeljebb meglepetés a laikus olvasó számára az, ha kimondjuk: nemzeti történelmünk nagy jelentőségű eseményével összefüggésben még

ma is számos – igen fontos – probléma lezáratlannak minősül, szakmai körökben óriási viták zajlanak ezekről. Mindennek szemléltetésére jelzésszerűen utalunk néhány – végleges választ igénylő – kérdésre.

Így nincs lezárva a polémia arról, hogy a honfoglaló magyarok milyen politikai szervezetben éltek. A válaszokban egyaránt megtalálható a nomád állam, a félnomád állam és a törzsszövetség fogalma. Ezzel kapcsolatban vetődik fel a kérdés: milyen életmód jellemezte honfoglalóinkat? Itt is három felelet van: a nomadizmus, a félnomadizmus, ill. a letelepült életmód. Ehhez a problémacsoporthoz tartozik az, hogy nem tudjuk: a honfoglaláskor ki volt a magyarok első számú s ki a második számú fejedelme. Egyesek a Kurszán-Árpád, másik viszont az Árpád-Kurszán sorrendre esküsznek. Azt sem tudjuk, miként neveztek a törzsek vezetőit. Az általános iskolai tankönyvekben olvasható névsor (Álmos, Előd, Kond, Ond, Tas, Huba, Töhötöm) az egyetlen Álmos kivételével pusztán Anonymus fantáziájának a terméke. Teljesen bizonytalan, hogy honfoglaló elődeink milyen keretek között telepedtek le. Egyesek szerint nemzetségenként, mások szerint nemzetségenként és törzsenként, ismét mások úgy vélik, hogy nagyobb, laza tömegekben ment végbe a megtelepedés. Nem ismert a honfoglalás részletes eseménymenete sem. Már a jó öreg Anonymusnak feltűnt, hogy erről a krónikások is igen keveset – csaknem semmit sem – tudnak, ezért a hiány pótlására „gyártott” egy honfoglalástörténetet, amely minden: regény, geszta, fabula, csak nem a honszerzés valós, igazi históriája. Ma sincs biztos válasz a székelyek eredetére és a kabaroknak a fehér magyarokhoz, ill. a fekete magyarokhoz való viszonyára vonatkozóan. Teljesen megoldatlan a honfoglaló magyarság és a Kárpát-medencei őslakosság régészeti hagyatékának az elkülönítése. Nincs megnyugtató válasz az avarok továbbélésének ügyében sem. Úgy tűnik, szaporodik azon régészeti leletek mennyisége, amelyek alapján erősödik a gyanú, hogy – a korábbi véleményektől eltérően – számban jelentős avar népeség érte meg Árpádék bejövetelét. Nincs egyetértés a honfoglalók és az őslakosok létszámát illetően sem. Egyesek azt hangoztatják, hogy a magyarok többszáz ezren (csaknem félmillióan) voltak, míg az őslakosok létszáma ennek a felét sem érte el, s ez tette lehetővé azt, hogy végül is az őslakosok olvadtak be a magyarságba s nem fordítva. Ezzel kapcsolatban számos ellenérv fogalmazódott meg újabban. Több régész is úgy véli: ha a honfoglalók félmillióan lettek volna, akkor a 895/896 és a 997 közötti időszakra szólóan megynként legalább 40 ezer sír lenne várható, ez azonban az eddigi sírleletek szórtsága és aránya alapján teljes képtelenség. Egy jeles antropológus pedig nemrégiben úgy nyilatkozott, hogy az Árpád-kor teljes csontanyagának többségét a honfoglalás előtti népesség csontanyaga teszi ki, azaz az ún. őslakosok létszáma felülmúlta a magyarokét. Nem véletlenül látott frissiben napvilágot az a vélemény, miszerint Árpádék mintegy 100 ezren, az őslakosok viszont kb. 150–250 ezren voltak. Mégis ez utóbbiak beolvadása következett be egyrészt azért, mert a magyarság volt a vezető nép, másrészt azért (s ez a fő ok), mert az őslakosság nyelvileg nem egységes, hanem megosztott (szláv, avar, frank, bolgár stb.) volt. Csak közvetve említjük, hogy Attila hun népének teljes létszámát a kérdéskör egyik nagy hírű német kutatója mindössze 40 ezer főre becsülte. A feleletre váró kérdések számbavételét folytatni lehetne még, de egy csattanóval zárjuk le a sort. Nem tudjuk azt, hogy pontosan melyik évben volt a honfoglalás. Nem tudták ezt 1883-ban sem, ezért az akkori kormány – a millenáris évfordulóra készülve – egy akadémiai bizottságot kért fel a honfoglalás évének megállapítására. A bizottság minden tudós tagja más és más választ adott. Végül Pauler Gyula, a kiváló történész véleményét fogadták el hivatalosan, amely a honfoglalás időpontjául

a 895-ös esztendőöt jelölte meg a legmértvadóbb források alapján. Ezek után az ezredéves évforduló előkészületei egy évet csúsztak, s ezért a millenium megünneplésére csak 1896-ban került sor. A tudósok többsége ma úgy látja: a magyarság nagy tömegei 895-ben költöztek Etelközből a Kárpát-medencébe, de a maradék bejövetele áthúzódott 896-ra, ily módon a millectenáriumot nyugodtan ünnepelhetjük 1996-ban. (A szakirodalomban persze ma is találhatóak más évszámok a honfoglalás időpontjaként.)

Ezek után természetszerűleg teljes joggal lehet felvetni: mi a magyarázata annak, hogy a mai magyar történettudományban a honfoglalás korára vonatkozóan még ily számos lényeges kérdés megoldatlannak, lezáratlannak minősül? Könnyű a válasz! Egyrészt az elmúlt évtizedekben – noha az őstörténet, a honfoglalás nem számított tabu témának – nem a régi idők kutatását támogatta a hivatalos vezetés; a politika és az ideológia számára sokkal hasznosabbnak ítélt modern korszakok tanulmányozása állt a középpontban. Másrészt pedig a régmúlt – így a honfoglalás kora – feltárását szerfelett nehezíti az, hogy nagyon kevés a forrás. Ráadásul sok esetben a gyér számú – és több nyelvű – kútfők adatai is ellentmondanak egymásnak.

A Szegedi Középkorász Műhely munkatársai – külső szakemberek bevonásával – hosszú évek óta kitartóan fáradoznak korai történelmünk homályos területeinek felderítésén, megvilágításán. Ennek egyik bizonyága az a mű is, amely *A honfoglalás írott forrásai* címet viseli, és a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár sorozatának 7. köteteként 1995-ben, Kristó Gyula professzor szerkesztésében jelent meg Szegeden. Mindez egyébként azt is jelzi, hogy a magyar medievisztika központja ma a szegedi Tudományegyetemen működik.

Hasonló jellegű vállalkozásra ezt megelőzően két alkalommal került sor. Az első munka – Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerkesztésében – *A magyar honfoglalás kútfői* címmel 1900-ban látott napvilágot. A második – azonos célú – összeállítást (*A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai.*) Györffy György szerkesztette, s eddig már háromszor is közzétették (1958, 1975, 1986). Mindhárom munka közös sajátossága az, hogy a különböző nyelvű írott forrásokat magyar fordításban közlik. Emellett még a Pauler-Szilágyi-féle szerkesztmény hozza a szövegeket eredeti nyelven, s a kötet tartalmazza az addig megismert régészeti anyagot is. E munka azonban ma már gyakorlatilag elavultnak tekinthető. A közben eltelt – csaknem évszázadnyi – idő alatt feltárt archeológiai leletek száma és mennyisége oly tetemessé vált, hogy az egész anyagot csak sok kötetben lehetne publikálni. Ennek munkálatai – a további ásatásokkal párhuzamosan – évtizedek óta folynak, de a tervezett hatalmas korpusz megjelentetése a közeli jövőben még csak nem is remélhető. Teljesen idejétmúltnak tekinthető Pauler és Szilágyi művének fordításanyaga és – egy kivételtől eltekintve – eredeti szövegközlései is. Mind a Györffy, mind a Kristó szerkesztette kötetben az írott kútfők modern magyar fordításai olvashatók, de az eredeti szövegek hiányoznak. Pedig ezek korszerű kiadására az egyes szakterületek (história, filológia, bizantinológia, szlavisztika, orientalisztika stb.) már felkészültek. S ha az ország tudományos vezetésében meglesz a kellő akarat és elszántság, s a szükséges pénz is sikerül előteremteni, akkor rövid időn belül megvalósulhat az írott források eredeti nyelven történő megjelenítése is. Ez a magyar tudományosságának tovább már nem odázható kötelessége és feladata!

És most nézzük meg röviden, hogy mit nyújt, mit tartalmaz *A honfoglalás korának írott forrásai* c. kötet. A mű nemcsak a tulajdonképpeni honfoglalás egy-két éves időszaka forrásainak fordítását közli, hiszen e kútfők száma és mennyisége rettenetesen

csekély: Anonymus regényes gesztája nélkül a többi anyag összesen még 10 oldalt sem tesz ki! Ezért az összeállítás egy nagyobb – a 830-as évektől 955-ig terjedő – korszak anyagát hozza, hiszen az előzmények, a változások és a folyamatok megrajzolásához ezen időszak kútfőanyaga mindenképpen nélkülözhetetlen. Egyébként megegyezett ezzel az előző két vállalkozás felfogása is. A másik fő alapelv az volt, hogy a válogatás csak az ún. magyar vonatkozású források fordítását közli, tehát amelyek vagy teljes bizonyossággal, vagy nagy valószínűséggel ténylegesen a magyarokról szólnak. Ennek megfelelően nem találhatók meg a kötetben a bizonyítatlan feltevések (pl. a hun-magyar rokonság elmélete) kapcsán szerepeltetett középkori kútfők, ill. azok részletei. A műben a forrásszövegeket öt nagy egységre bontva teszik közzé: a muszlim (arab, perza, török) forrásokat a bizánci (görög), a szláv, a latin és végül a magyar nyelvű részek követik. A latin források kivételével (amelyek közül többen csak egymást ismétlik, tehát ugyanazt mondják) a jelenleg elérhető teljességre törekedtek Kristó Gyula és munkatársai (Zimonyi István, Olajos Teréz, H. Tóth Imre, szakterületük elismert képviselői). A közölt források száma minden eddiginél lényegesen nagyobb. Pauler és Szilágyi mintegy 31 kútfőt hozott, a Györffy-féle összeállítás szintén kb. ugyanennyi forrást dolgozott fel, míg a jelen kötet 70 forrást tartalmaz. Mindez a gondosabb, igényesebb válogatásnak és az időközben előkerült új kútfők fokozottabb figyelembe vételének tulajdonítható.

A magyar szövegek – Moravcsik Gyula klasszikus szövegátültetési és Czeglédy Károly néhány részlete mellett – mind új fordításoknak minősülnek, s ebben 20 szerző működött közre. Külön nagy érdeme a munkának az, hogy e fordítások tulajdonképpen a lehető legjobb eredeti szövegeken alapulnak. Ezek az új fordítások számos esetben lényegesen új eredményt hoztak tartalmilag is. Csak néhány példát említünk ennek igazolására.

A nemrégiben felfedezett Ibn Hajján-féle hispániai arab szöveg egyik mondatát korábban magyarra így ültették át: „A magyarok nomádok, mint az arabok.” Több szakember méltán vetette fel, hogy a gyönyörű palotákat, hatalmas városokat építő hispániai arabok egyáltalán nem nomádok, így viszont a magyarokra nézve sem lehet érvényes a nomád jelző. Az újabb és pontosabb fordítás szerint azonban az eredeti arab szöveg azt tartalmazza, hogy „A magyarok nomádok, mint a beduinok”. Azt pedig már senki sem vitatja, hogy a X. század beduinjai a sivatag tevés nomádjai voltak. Ebben az esetben viszont a magyarok életmódjának nomád minősítésénél az eddiginél jóval nagyobb súllyal esik latba Ibn Hajján szövege. A szláv Naum-életrajz korábbi interpretálása szerint a magyar honszerzés nyomán a bolgárok a Kárpát-medencéből a morvákhoz és más népekhez menekültek. Az ószláv textus új fordítása révén azonban teljesen egyértelmű az, hogy a magyarok bejövetelekor a morvák menekültek el a Kárpátok medencéjéből a bolgárokhoz és a szomszédos népekhez. Itt kell arra is utalni, hogy a kötetben Anonymus művéről Pais Dezső 1926-os, gyakran idézett átültetése helyett teljesen új fordítás olvasható. Ez a fordítás, amely a legfrissebb kritikai szövegen alapul, úgy tűnik, szakmailag igényesebb a réginél. Így például az új átültetés Anonymus Sclavi szavát a szlávok főnévvel adja vissza, míg a korábbi fordítás a ma már félreérthető szlovén népvétet használta.

A szövegek előtt a források szerzőire, ill. a kútfőkre vonatkozó legfontosabb eligazító információk találhatóak. A könyv szakmai értékét nagymértékben növeli az is, hogy a szövegek megértésében korszerű – a legfrissebb tudományos eredményeket felhasználó – jegyzetanyag segíti az olvasót. A lábjegyzetek általában rövid, tömör meg-

fogalmazásúak, ez azonban nem minden esetben szerencsés. Hiszen a kisebb, összefoglaló cikkekre történő hivatkozások gyakran indokolatlanul mellőzik a kérdéskör legjobb kutatóinak neveit, s ez feleslegesen torz és hamis benyomást kelthet. Az összeállítás használatát jelentősen megkönnyíti az, hogy a kötet végén a tulajdonvevekre és a népvévekre vonatkozóan teljességre törekvő (s a mai elnevezésekkel szolgáló) mutató foglal helyet.

Mindezt összegezve a mű nagy sikerre és érdeklődésre tarthat igényt. Biztosak vagyunk abban, hogy e – magyar nyelvű – forráskiadás a honfoglalás korának s így a magyarság korai története egy igen jelentős szakaszának tanulmányozásához, kutatásához és reális megismeréséhez hosszú időn át nélkülözhetetlen kézikönyv lesz. (Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995. 429. old.)

